

Το palio της Ιταλίας

Ας πονέσουμε, αλλά για παιγνίδι: γιορτή και ταυτότητα

Η παραδοσιακή κοινωνία δεν γνωρίζει την έννοια του ελεύθερου χρόνου, αλλά την έννοια της γιορτής, δηλαδή της στιγμής στην οποία επεξεργαζόμαστε ένα χρόνο ταυτοτικό και κοινοτικό· φορτωμένο συμβολισμούς· που επιβεβαιώνει θέσεις, ρόλους και ιεραρχίες· που δημιουργεί συμμετοχή και συγκατάθεση και αποκαλύπτει τις συνάψεις με τον κόσμο – αβέβαιο, μυστηριώδη και ανησυχητικό – του ιερού. Η γιορτή είναι μια γλώσσα της εξουσίας, δεν υπάρχει αμφιβολία, όμως είναι μια γλώσσα μεσολάβησης που χρησιμεύει να μεταφέρουμε περιεχόμενα που δεν γίνονται αντιληπτά σαν να έχουν πέσει από τον ουρανό και επιβληθεί επειδή η μορφή και η αισθητική με την οποία μεταδίδονται τα μετατρέπουν σε περιεχόμενα κοινά.

Δεν θα επαναλάβουμε πράγματα που έχουν ειπωθεί πάρα πολλές φορές: το ότι η γιορτή είναι ένα σύστημα για να εμπλέξει τη συλλογικότητα αφαιρώντας της την αντίληψη των δυνατοτήτων κριτικής και, κατά συνέπεια, προλαμβάνοντας τις πιθανές εκδη-

λώσεις διαμαρτυρίας είναι τόσο προφανές και δεδομένο ώστε να αποβάνει ενοχλητικό να το επαναλάβουμε. Η γιορτή έχει επίσης τη λειτουργία να δημιουργεί ταύτιση, ακόμη και μέσω μηχανισμών που είναι ασυνείδητα αποδεκτοί και που τους φανταζόμαστε ότι παράγονται από μόνοι τους και όχι ότι τους αποδεχόμαστε επειδή μας έχουν επιβληθεί. Εκείνη η λεπτή αποδέσμευση από την κριτική συνείδηση, εκχυδαϊσμένη στον κοινό τόπο «festa, farina e forza» [γιορτή, αλεύρι και τσουγκράνα] (εξίσου αγοραίο και μερικό όσο κι εκείνη η πιο εκλεπτυσμένη έκφραση «panem et circenses» [ἄρτον καὶ θεάματα]), αποτελεί χωρίς καμιά πιθανότητα αμφιβολίας ένα εργαλείο άσκησης της εξουσίας¹.

Όμως, έχει αναμφίβολα δίκιο όποιος, κοιτώντας την έκβαση αυτής της κατάστασης των πραγμάτων, διαβάζει τη γιορτή ως εργαλείο διακυβέρνησης και ελέγχου του πληθυσμού², και παρόλα αυτά, αφού έχουν ειπωθεί (και, βέβαια, σε τελευταία ανάλυση, υπογραφεί) όλα αυτά, απομένει η επιθυμία αποκωδικοποίησης αυτού του σύνθετου μηχανισμού, απογυμνώνοντάς τον από ρητορικούς τόπους και από παράδρομους, αναζητώντας να δούμε σε ποιους πραγματικούς μηχανισμούς κατασκευής της συγκατάθεσης οφείλουμε να επιστρέψουμε και ποιοι είναι όχι τόσο οι τελικοί στόχοι, αλλά οι αιτιολογίες που μεταφέρουν αυτόν τον νοητικό μηχανισμό οι οποίες οδηγούν σε τέτοιους στόχους.

Σε τελευταία ανάλυση, δεν αμφισβητείται στην εξουσία (τουλάχιστον σε προ του Διαφωτισμού εποχή) να είναι απόλυτη, εάν αυτό συμβάλλει στην ευημερία του κόσμου, και με αυτή την οπτική, λοιπόν, η γιορτή ανασυνθέτει ένα δεσμό, διαστροφικό αλλά ουσιαστικό, ανάμεσα στον εξουσιαστή και στον εξουσιάζόμενο. Τον 16ο αιώνα η ιδέα έχει συνοψιστεί σωστά από τον Giovanni Botero, ο οποίος στο τρίτο βιβλίο της πραγματείας του

Della Ragon di Stato [Περί της Λογικής του Κράτους] γράφει: «Επειδή ο λαός είναι από φύση του ασταθής, και επιθυμεί καινοτομία, συμβαίνει πως εάν δεν συγκρατείται με διάφορα μέσα από τον Ηγεμόνα του, τη ζητεί ο ίδιος ακόμη και με την αλλαγή Κράτους και κυβέρνησης. Γι' αυτό όλοι οι συνετοί Ηγεμόνες έχουν εισαγάγει μερικές λαϊκές διασκεδάσεις στις οποίες, όσο περισσότερο διεγείρεται η ισχύς του πνεύματος και του σώματος, τόσο περισσότερο πετυχαίνουν τον στόχο τους»³.

Με πιο εκλεπτυσμένη ερμηνεία, πιάνει καλύτερα το θέμα ένας νομικός και διοικητικός της Μόδενας, ο Fulvio Pacciani, γραμματέας και σύμβουλος των Estensi και αρχιδικαστής (capitano di giustizia), για λογαριασμό του Φερδινάνδου Β' των Μεδίκων, στη Σιένα όπου τυπώνει, το 1607, την πραγματεία του *Dell'arte di governare bene i popoli* [Περί της τέχνης του κυβερνάν καλώς τους λαούς]. Σε αυτή, η πολιτική λειτουργία της γιορτής εκφράζεται με έννοιες που επαναλαμβάνουν, από μία πλευρά, τη μεσαιωνική έννοια του δεσπότη που διανέμει το κοινό αγαθό και, από την άλλη, υπονοούν τη νεωτερική απόκλιση της ίδιας της γιορτής και του παιγνιδιού ως ιδιώματα της κατασκευής του Κράτους⁴. «Πρέπει λοιπόν – γράφει – ο Ηγεμόνας να αντιλαμβάνεται και να γνωρίζει εσωτερικά τις καταστάσεις εκείνων στους οποίους συνηθίζει να κάνει ευεργεσία, ή να τους ανταμείβει, και ούτε θα μπορέσει να τις γνωρίσει πλήρως, εάν δεν αφήνεται να τον βλέπουν έξω από τα δωμάτια, και δεν συνδιαλέγεται δημόσια όσο το δυνατό συχνότερα [...], ούτε για άλλους λόγους στις Πόλεις που κυβερνούνται καλά εισάχθηκαν οι γιορτές, τα συμπόσια και τα δημόσια παιγνίδια, παρά για να συνηθίσουν οι υπήκοοι να συναστρέφονται μαζί, ώστε με τη συνομιλία να μπορέσουν να γνωριστούν ουσιαστικά, και αρχίζοντας να αγαπιούνται, να δίνουν βοήθεια στις ανάγκες, και να ευεργετούν ο ένας τον άλλο, αμοι-

βαία». Με αυτή την προοπτική, ωστόσο, ασκεί πολεμική κατά εκείνων των λειτουργών που αυθαίρετα «μόνον για να δείξουν, πως ακόμη αυτοί έχουν κάποιο αξίωμα, απαγορεύουν αντίθετα με κάθε λογική τις δημόσιες γιορτές στους πολίτες, διότι αυτή η απαγόρευση είναι αντίθετη με κάθε κανόνα καλής διακυβέρνησης», χωρίς να υπολογίζουν ότι είναι και αυτές εξίσου μέσα για να διατηρείται η γαλήνη του Κράτους⁵.

Η γιορτή, αντιληπτή με αυτή την έννοια, συνδέεται αναγκαία με τον «μύθο», όρο στον οποίο οφείλουμε, σε αυτή την περίπτωση, να συμπεριλάβουμε το σύνολο του θρησκευτικού μνημονίου που συνδέεται με την ουράνια μορφή που τιμάται, και το αντίστοιχο πολιτικό, ανάμικτο με ιστορία, θρύλο, γεγονότα και επινοήσεις, που συνθέτει την υπερχρονική – και συχνά αχρονική – αναφορά της γένεσης των κοινοτήτων. Εάν, όπως υποστηρίζουν οι ανθρωπολόγοι, δεν υπάρχει μύθος δίχως τελετουργικό, η γιορτή προσλαμβάνει, λοιπόν, τον ρόλο τελετουργικής έκφρασης του μύθου, του συλλογικού *ludus* [παιγνιδιού] που έχει ανάγκη, όμως, ένα κλείσιμο απελευθερωτικής εκφόρτωσης του ιερού που η τελετουργία συγκαλεί: δεν υπάρχει γιορτή δίχως παιγνίδι⁶.

Το σύνθετο αγωνιστικό σύστημα καμωμένο λίγο απ' όλα (ιπποδρομίες, αγώνες δρόμου, μονομαχίες, οπλομαχίες διαφόρων τύπων αναμέτρησης) μπολιάζεται στη γιορτή παίρνοντας από αυτή, σε κάποια περίπτωση, τη νομιμοποίηση για βίαιες εκδηλώσεις που μόνον η αναστολή του συνηθισμένου χρόνου – σύμφυτη εγγενώς με την ίδια τη γιορτή – μπορεί να τις καταστήσει ανεκτές. Το πλαίσιο αυτού του ιδιαίτερου χρόνου διαμορφώνουν οι στιγμές διακοπής – η Αποκριά, οι θρησκευτικές εορτές, το αστικό εορτολόγιο – που μερικές φορές συνυπάρχουν ή που εξαναγκάζουν τις ίδιες τις γιορτές να μεταπηδούν από την μια ημερομηνία

στην άλλη αναζητώντας μια δική τους, πάντοτε επισφαλή, τοποθέτηση στο ημερολόγιο.

Η παλλαϊκή, «*totius populi*», βερονέζικη Κυριακή προορισμένη, ήδη από την πρώτη μαρτυρία το 1276, στο ξέδωμα του πληθυσμού, κάνει πηδήματα, κατά τους επόμενους πέντε αιώνες, από την Αποκριά ως τον Μάιο, με το πρόγραμμά της αγώνων δρόμου ανδρών, γαϊδάρων, αλόγων, πορνών και τίμιων γυναικών⁷. Δεν είναι διαφορετικό το περιεχόμενο του φλωρεντινού ποδοσφαίρου που παίζεται πολύ συχνά στις μέρες της Αποκριάς, αλλά μπορεί να ξαναπροταθεί, στην ανάγκη, και σε άλλες στιγμές (ούτε λίγο ούτε πολύ, στις 10 Ιανουαρίου του 1491, στην παγωμένη επιφάνεια του ποταμού Άρνου)⁸.

Είναι ακόμη μια φορά η Αποκριά που χρησιμεύει ως πλαίσιο σχεδόν παντού, ήδη από τον Μεσαίωνα, στους όχι λίγους (πολύ αγαπητούς σε κάθε μέρος) αγώνες αναμέτρησης: στο Ορβιέτο, για παράδειγμα, κάνει τα έξοδα ο δήμαρχος (*podestà*) Pietro Parenzo ο οποίος, το 1199, τα χρειάστηκε μπροστά στους συμπολίτες του που είχαν εξαγριωθεί από την απαγόρευσή του να διεξαχθούν οι αιματηρές μικρομαχίες που γίνονταν ως τη Σαρακοστή⁹, ενώ ο Salimbene de Adam μας λέει ότι στην Πάρμα, τον 13ο αιώνα, γίνονται οι μικρομαχίες (που τοποθετούνται πάντα και παντού στη μέση της απόστασης ανάμεσα στο παιγνίδι και στη στρατιωτική άσκηση¹⁰) στις οποίες αναμετρώνται προστατευμένοι από ασπίδες λιγαριάς¹¹.

Στο Γκούμπιο, στην Πίζα, στη Μπολόνια, στο Άστι, στο Ορβιέτο και σε πολλές άλλες πόλεις, για τις Απόκριες γίνονται αναμετρήσεις με πετροπόλεμο στην πλατεία και σε δρόμους: όταν ο Άγιος Ουβάλδος (+ 1160), ως επίσκοπος, προσπαθεί να τις απαγορεύσει στο Γκούμπιο δεν εισακούστηκε και, από το άλλο μέρος, εάν σκε-

φτούμε εκείνο που επί αιώνες συμβαίνει στην Περούτζια, όπου για τον πετροπόλεμο υπάρχει μια πραγματική λατρεία, μπορούμε να καταλάβουμε πολύ καλά πως ο άγιος άνδρας δεν έχει καμιά δυνατότητα να βρει μια λύση σ' αυτό το διαδεδομένο πάθος για ένα παιγνίδι, και μάλιστα θανατηφόρο, στο οποίο (βλέπε ακριβώς την περίπτωση της Περούτζια) συμμετέχουν ενήλικες, γέροι ακόμη και παιδιά. Επίσης στη Φλωρεντία διασκεδάζουν έτσι ακόμη και για κάποια αίσια περίπτωση, όπως το 1584 όταν, στη via Larga (Ευρεία οδός), πραγματοποιείται ένα αξιομνημόνευτο πετροβόλημα για να γιορταστούν με αυτόν τον μοναδικό τρόπο οι γάμοι της Ελεωνόρας των Μεδίκων και του Vincenzo Gonzaga¹².

Στη Βενετία, από το 1162 – αφηγούνται τα χρονικά του Andrea Dandolo – για να πανηγυρίσουν τον θρίαμβο της πόλης επί του πατριάρχη της Ακυλίας, Ουλδερίκου, συντελείται στην πλατεία του Αγίου Μάρκου μια τελετή που αναβιώνει το επεισόδιο κατά το οποίο αποκεφαλίζεται ένας ταύρος, εισφορά του ηττημένου πατριάρχη, και φονεύονται δώδεκα χοίροι που προσφέρθηκαν, με τη σειρά τους, από ισάριθμους κληρικούς του συμβουλίου του ιεράρχη της Ακυλίας. Ενώ στην πλατεία εκτυλίσσεται αυτό το είδος του συμβολικού φόνου των κυβερνόντων την πόλη του Φριούλι, στο εσωτερικό του δουκικού μεγάρου ο δόγης προχωρεί σε ένα εξίσου σημαδιακό τελετουργικό καταστρέφοντας με ένα σιδερένιο ρόπαλο μια σειρά από ξύλινα προπλάσματα φρουρίων που παρίσταναν τα φρούρια της περιοχής της Ακυλίας που πολεμήθηκαν από τους Βενετούς.

Αυτή η τελετή (με απόλυτα πολιτικά χαρακτηριστικά, όπως φαίνεται) έπρεπε να τελείται την ημέρα ανάμνησης του γεγονότος, που, καθώς συνέπιπτε με την αποκριάτικη περίοδο, τοποθετείται, ωστόσο, έπειτα από λίγο καιρό στην Τσικνοπέμπτη¹³,

η οποία απορροφά στο εορταστικό της πλαίσιο μια ημερομηνία συνδεδεμένη αρχικά με την ιστορία ακριβώς της βενετικής στρατιωτικής και εδαφικής επέκτασης.

Οι ιστορικές ημερομηνίες της μνήμης της πόλης είναι, οπωσδήποτε, εκείνες που κατασκευάζουν ένα όχι αδιάφορο μέρος του αγωνιστικού-γιορταστικού συστήματος κατά κύριο λόγο μεσαιωνικού, όταν υπήρξε νίκη σε μια μάχη, όταν επιτεύχθηκε μια ανάληψη εξουσίας ή, αντίθετα, τελείωσε μια μισητή δεσποτεία, αξίζουν να γιορταστούν με τον αγώνα στην πλατεία. Έτσι συνέβη στην Πάδοβα που οργάνωσε ιπποδρομίες σε ανάμνηση της εκδίωξης του Ezzelino το 1256, ή της νίκης του Niccolò da Carrara επί του Cane della Scala το 1324¹⁴. Έτσι συνέβη στη Φλωρεντία με το palio που αφιερώθηκε στην Αγία Άννα στις 16 Ιουλίου, μέρα κατά την οποία, το 1243, οι Φλωρεντινοί απαλλάσσονται από τον Γουαλτέριο Βριέννιο, δούκα της Αθήνας. Έτσι στη Σιένα με το palio της Μαγδαληνής που στο θρησκευτικό εορτολόγιο μνημονεύεται την ίδια μέρα (22 Ιουλίου) κατά την οποία ο Pandolfo Petrucci παίρνει την εξουσία το 1487.

Έπειτα, προφανώς, είναι η γιορτή του προστάτη αγίου (ή του σημαντικότερου από τη χορεία των μεσιτών αγίων που κάθε πόλη διαθέτει) για να προσελκύσει σ' αυτή την ημερομηνία το σημαντικότερο σύνολο των αστικών παιγνιδιών εκδηλώσεων, διευρύνοντας με την αστικο-θρησκευτική ευκαιρία την αναστολή των κανόνων που επιτρέπει την αποδοχή της διεξαγωγής αγώνων σκληρών ή, αυτόχρημα, αιματηρών, και που ανέχεται τη βίαιη μετατροπή των αγώνων που, καθ' εαυτούς, δεν την κατέχουν αλλά την αποκτούν κάτω από τη συγκινησιακή ώθηση της παθιασμένης συμμετοχής. Αν διαβαστούν οι ποιητικές συνθέσεις που έχουν ως κεντρικό θέμα το φλωρεντινό Ποδόσφαιρο, αντιλαμβανόμαστε

πως οι πρωταγωνιστές είναι εξίσου οι γροθιές όσο και η μπάλα¹⁵ και πως ο ξαναμμένος ανταγωνισμός ανάμεσα στους συλλόγους που διοργανώνουν τους αγώνες (τις λεγόμενες Εορτάζουσες Δυνάμεις) είναι, τελικά, αυτός που δίνει το νόημα σε όλη την επίδοση, παρόλη την αλληλοδιαδοχή διατάξεων που επιδιώκουν ανώφελα να εξημερώσουν τη βία του παιγνιδιού¹⁶.

Άλλωστε, ούτε νόμοι, διατάγματα και απειλές θα μπορούσαν να λογικέψουν αυτό το φαινομενικά ακατανόητο φαινόμενο. Φαινομενικά, ακριβώς, επειδή όσο κι αν μπορεί να φανεί αντιφατικό και παράλογο, η σωματική σύγκρουση είναι μια τελετουργία προσωρινής ταυτοτικής συνδιαλλαγής¹⁷.

Όταν διαβαστεί κάτω από αυτό το ερμηνευτικό φως, αποκτά έννοια όχι ρητορική η επίμονη δήλωση (κοινή σχεδόν σε όλες αυτές τις βίαιες εκδηλώσεις) απουσίας κάθε μορφής κακίας από εκείνο που θεωρείται πάντα και μόνον ένα παιγνίδι και που, γι' αυτόν τον λόγο, πέρα από τον τελετουργικό χρόνο και σχήμα, δεν αφήνει (ή δεν θα έπρεπε να αφήνει) κανένα κατάλοιπο μνησικακίας επειδή οπωσδήποτε – εάν παραμένει μνησικακία – ξεθυμαίνει μόνον σε άλλη όμοια γιορταστική ευκαιρία και όχι στον κανονικό χρόνο. Ο Giovanni Antonio Campano, στη *Vita di Braccio* [από το Montone], πρόκειται για τον δυνάστη της Περούτζα που για τους πετροπόλεμους (sassaiolo) είχε ένα πραγματικό πάθος, εξηγεί ότι σ' εκείνες τις αψιμαχίες δεν γεννιόνταν μίσση ή μνησικακίες ούτε κι αν κάποιος πέθαινε, επειδή την τραγική περίπτωση τη θεωρούσαν καθολικά ως απροσδόκητο δυστύχημα που οφειλόταν στην τύχη¹⁸. Ως επαλήθευση, ένα μικρό στιχούργημα από την Πίζα του 15ου αιώνα δηλώνει ότι οι συγκρούσεις που εμψυχώνουν το Mazzascudo* εκείνης της πόλης δεν γεννούν εχθρότητες επειδή τα πάντα μένουν μέσα στο πλαίσιο της τελετουργικής διαδικασίας:

Και υπήρξαν εκείνη τη μέρα εχθροί
στη μάχη κι έπειτα έχοντας δειπνήσει
όλοι μένουν αδέρφια και φίλοι
κι έπειτα μαζί ξαναβρέθηκαν
πιο αδελφωμένοι και πιο ευτυχισμένοι
απ' όσο ήταν ποτέ κι έχουν ξεχάσει
όλες τις προσβολές που μες τη μέρα έκαμαν
και κρατούν τη βεντέτα για του χρόνου¹⁹.

Η ιδέα (ακόμη και η έκφραση «αδέρφια και φίλοι») είναι απόλυτα όμοια με όσα εκφράζονται στο κλείσιμο της περιγραφής του αγώνα πυγμαχίας της Σιένας στη σελίδα του Ψευδο Gentile Sermini²⁰ που, αφού πρώτα είχε αραδιάσει το ρεπερτόριο των πληγών και των υλικών ζημιών που είχαν προκληθεί από τους μετέχοντες, σχολιάζει πως:

Όποιος θα έβλεπε να χτυπιούνται αυτοί στην πλατεία
με τόσο πείσμα από κάθε μέρος
κι αν ζούσε χίλια χρόνια
δεν θα πίστευε πως δεν ήταν εχθροί,
και την άλλη μέρα είναι αδέρφια και φίλοι²¹.

Δεν είναι διαφορετικό αυτό που, πάντα στη Σιένα, το 1546, ο Cecchino, ένας «cartaio» [χαρτοποιός ή χαρτοπώλης], όπως προσδιορίζεται, μνημονεύει ότι στο τέλος του αξιομνημόνευτου κυνηγιού στην Piazza del Campo*, του οποίου υπήρξε μάρτυρας, πραγματοποιείται μια αγωνιστική συνάντηση πυγμαχίας, αν και σε αυτή την περίπτωση με μια μορφή ίσως μόνον μιμητική και όχι αληθινής μάχης, καθώς «δεν έριχναν γροθιές όπως συνηθίζονταν στο Καρναβάλι, αλλά κουνώντας πολύ τα χέρια τους ο ένας εναντίον του άλλου στο τέλος αγκαλιάζονταν σε δείγμα γενικής ειρήνης»²².